

Prométheus po Poučení z krizového vývoje

K jednomu toposu české normalizační poezie

Podobně jako normalizační establishment svými normami vyloučil z oficiálního oběhu „paralelní kultury“ a oktrojoval např. i jazyk literatury, prudérně z něho vykázav výrazivo argotické a slangové, vyloučil i celé tradiční sémiosféry, celé obsáhlé struktury tradice. Uzuálně „povolený“ (rozuměj v oficiálním oběhu) segment tradice byl pak obvykle kterýmsi z litkoryfejí opatřen obligatorním, často ve srovnání s původním významem zkrasleným významovým polem, a oficiální literátů pak mnohdy nepůvodním omfláním přispěli k petrifikaci oněch oktrojovaných významů. Vznikl tak jakýsi prefabrikát, jehož důsledkem pak byly (či měly být) „prefabrikované“ konotace. Jednotlivé poetiky se tak vyznačovaly podobnou kreativitou a variabilitou jako byty v panelových sídlištích. Tradiční zřídla přitom (snad i paradoxně) zůstala stejná jako v obdobích předešlých: jsou však redukována na kost. V duchu řečeného se tak nejčastěji čerpá:

1. z bible,
2. z mytologií, zejména antické,
3. z klasické literární tradice, ze Shakespeara, řidčeji např. Cervantese apod.,
4. z historických reálií aktualizací a reinterpretací dějinných osobností a událostí.

K tomu pak přistupují předžvýkané floskule z dobového politického a ideologického žargonu. Ve vztahu k tradici tak vzniká zvláštní, bezmála uzavřený systém, v němž desítky autorů vlivem glajchšaltujícího tlaku, sestávajícího z podivné a jen součastníkům srozumitelné směsice cenzury a autocenzury, sahají po týchž detailech z masy kulturněhistorické tradice a navíc tyto detaily stejně reinterpretují v duchu ideologické a mocenské poptávky.

Ve snaze na konkrétním materiálu demonstrovat některé procesy, jimiž zlomky tradice procházely, se soustředíme na jedinou její část, mýtus o Prométheovi. Hovoříce o Prométheovi vstupujeme do hustě zabydleného prostoru: univerzalita Prométheova mýtu opakovaně sváděla k četným interpretacím a analogiím a umělecká zpracování tohoto segmentu mytologie vždy výmluvně dokumentovala dobové akcenty. Desítkami konkrétních příkladů lze doložit, že vedle konvenčního užití prométheovského motivu k výstavbě tropů či jen jako efektního, leč vyprázdněného parnasistního gesta, existovala početná skupina významných slovesných artefaktů, které tak či onak modifikovaly klasické mytologické schéma v duchu právě platných společenských regulí a normativních duchovních dominant.

Nelze zde, byť jen sumárně a přísně výběrově, rekapitulovat klíčová ztvárnění prométheovského mýtu. Spokojme se pouze s konstatováním, že od chvíle, kdy byla tato postava integrální součástí řecké mytologie, uplynulo více než dvě a půl tisíciletí a již v antice samé opisuje pojetí Prométheovy postavy oblouk od konzervativních dramát Aischylových k laicizujícím a deheroizujícím dialogům Lukianovým. Druhořadou postavu z mnohohlasého mytologického chóru uvádí na scénu jako sólistu vlastně až romantikové – nepočítáme-li z našeho pohledu její vcelku epizodní roli ve středověku a snahy za protireformace stotožnit Prométhea s Adamem (existují ostatně i paralely Prométheus – Kristus). Romantické glorifikační a symbolické pojetí Shaftesburyho, Byrona, Shelleyho a Goetha vlastně podnes určuje „heroická“ vypsání vznešeného rebela, k nimž

pak, zejména v posledním století, vytvořili polemickou paralelu kupř. Camus, Gide, Herbert, Kafka, Kazantzakis, etc. Hvězda Prométheovy popularity předtím stoupala po celé 19. století – i populární *Frankenstein* Mary W. Shelleyové nesl podtitul „Moderní Prométheus“.

Ve dvacátém věku se téma vyprázdnilo a změnilo se v symbol. Jako doklad ztráty prvotního významu pojmu uveďme dvě práce vyšlé v normalizačních letech, které s termínem „prométheovský“ obcují, aniž by s Prométheem měly společného víc, než volný metaforický oblouk. Sergej Nikolskij ve studii Prométheovské téma v české literatuře, která je podivnou snůškou propagandistických floskulí a dílčích interpretačních postřehů o několika autorech, příznačně a zcela v souladu s dominujícím diskontinuitním pojetím „kulturní politiky“ soudí: „Prométheovské téma v české literatuře, téma člověka přinášejícího lidem světlo, téma nesmrtelnosti práce, bylo zrozeno epochou socialistické revoluce, optimistickým vnímáním světa a vírou v tvůrčí síly člověka.“¹ Josef Peterka ve studii Prométheovské poslání literární kritiky zase vymezuje téma takto: „Touto metaforou nemíním návrat k romanticky chápanému „věšteckému“ pojetí kritiky ani literární tvorby. Na myslí mám zcela civilní patos a mířím k pestré paletě problémových souvislostí umění a vědeckotechnické revoluce.“² Oba citáty uvádím jen jako ilustraci, ač by, zejména díky pozoruhodné koncentraci dobových emblémů a klišé, nepochybně mohly být východiskem dalších komentářů.

Vyjděme z nikterak objevného tvrzení, že mýtus, je-li vyvolán jménem, vstupuje do literárního díla v zásadě ve dvojí podobě: buď jako prostá, nemodifikovaná a s mytologickým podložím v zásadě koherentní a nepolemizující, i když obvykle významově redukováná revokace, nebo se mu dostává nových sémantických vrstev a nabývá tak symbolického či metaforického významu často protikladného s významem „původním“, tradičním. Krajní polohou takové exploatace mýtu je pak jeho nová interpretace, ztráta „prvotního“ významu, který se pak, jsa obsažen v recipientově zkušenosti, dostává do střetu s oním novým traktováním.

Ponechám stranou nabízející se srovnávací přesahy (zejména do padesátých a šedesátých let) a omezím se pouze na pokus o několik pohledů na Prométhea a „prométheovské“ v básnické tvorbě normalizační:

1. V řadě případů je některý segment prométheovské tradice užít ve funkci v básnické praxi běžné, standardní a od symbolistů obecně vžitě, totiž prostě jako materiál ke konstrukci obrazu, aniž jsou jakkoli modifikovány „klasické“, redukčním procesem prošlé významy mýtu:

„Ach paměti oslepující jako pronikavá radiace,
paměti, bolestná jako rozklovaná játra,
paměti jako pochod po střepinách skla.“³

Ponežuk komplikovanější konstrukci nacházíme v následujícím Pilařově textu:

„Někdy potřebuješ plamen
který olizuje dřevo
proniká k jádru
likviduje
sám sebe
Žlutočervený prapor

¹ Nikolskij, S.: Dvě epochy české literatury. Praha 1986, s. 231.

² Peterka, J.: Dvojramenný proud. Praha 1986, s. 226.

³ Skála, I.: Co si беру na cestu. Praha 1975, s. 205.

hltající prométheovské sny nebe
jako hladový“⁴

Mýtus o Prométheovi splývá s archetypálním ohňovým ritem, zde zřejmě s důrazem na purifikační, očistnou funkci ohně. (Odkazují ke klasickému dílu Frazerovu, které kromě této funkce ohně zdůrazňuje navíc funkci solární, tj. substituční a stimulující, a připomínám i psychoanalytické výklady Jungovy a Bachelardovy, v nichž je mj. pozoruhodně vystižena univerzalita ohně, jeho schopnost přijímat protichůdné valorizace dobra i zla a interferovat mezi přirozeným a společenským.)

Okázalá vrstvení archetypálních významů ohně, mýtu o Prométheovi (tentokrát odkazem na klovajícího ptáka), ale třeba i barev (bílá ve významu smrti) i explikace pudové determinace jsou osami následujících textů Odehnalových:

„Ale do bíla zabítý
nevynesu se z básně
do níž klove pták
a v níž se láme čas“

A jinde:

„Teprve uprostřed jisker
když noc
se do mne zahryzla
jako pila
začal jsem tušit
ale staletý pud
byl rychlejší
Ten praskot dřeva
dodneška slyším“

A ještě dál v téže sbírce:

„Já s ohněm zpečetím sliby“

a nebo:

„Hovoří jako oheň
který spaluje lež“⁵

Je symptomatické, že v dobovém mravním marasmu přerušené kontinuity se autoři, byť snad podvědomě, navracejí k archetypálním kulturním kořenům a zdůrazňují právě očistnou schopnost plamenů. Snad nikdy nebyla paměť a vědomí kontinuity tak často a ostentativně tematizována jako za normalizační programové nepaměti. Některé básně jsou přímo rituálním účtováním a např. u Holuba, který se pohyboval spíše v šedé zóně ještě akceptovaných než mezi vyvolenými bardy, nabývá motiv i významu obžaloby:

4 Pilař, J.: Pohled do očí. Praha 1979, s. 14.

5 Odehnal, I.: Křísení jisker. Brno 1983, s. 10, 30, 40, 73.

„Oheň se kradl po polenech,
 šeptaje kletby a zaklínání.
 Pak se usadil v koutku
 a začal růst a zpívat.
 Našel svou řeč
 ve starém dopisu
 od maminky.
 Oheň Orestův. Oheň Antigonin.
 Strašný oheň: je teplo
 a dým stoupá k nebesům.“⁶

Do sémantické konotační hry zde sice nevstupuje přímo prométheovská tradice, ale je na místě připomenout, že Holub je, snad spolu s Kainarem a Kolářem, jedním z nejvýraznějších básníků, který uvedl prométheovské téma do všednodenních, civilistních relací v předešlých desetiletích. Rozsahově neúnosným odbočením je bohužel Holubova (a vůbec „kvěťácká“) vazba na polský kontext, ve kterém má prométheovské téma velkou tradici i současnost (např. u Herberta a Szymborské, ale i ve skvělých tematologických studiích).

Fascinace ohněm a jeho kultem kráčí slovesným uměním kontinuálně: i v normalizačních letech prochází napříč generacemi, jak dokládá například následující citace z *Názorného přírodopisu tajnokřídých* Miroslava Huptycha:

„bude to noc kdy sestoupí na střechu tvého domu Tanit
 fénická bohyně Luny
 náruživá čičačka vůní
 stoupajících se zápalných obětí
 prvorozených dětí“⁷

2. Nesporně určena dobovými akcenty sedmdesátých a osmdesátých let je trvalá snaha po civilistní ostenzi (relace básník = pozemšťan), které je v následující Pilařově básni podřízeno i schéma Prométheova mýtu.

„Na kavkazské skále přikovaný Prométheus
 vydal ston
 orlové nepřestávali plnit trest
 Z vesnické věže zvon
 burcoval soucit hvězd
 (...)
 Ráno se opět zamodrala obloha
 maminka zatopila v plotně
 plamínkem od boha
 krotkým jak plamen svíčky
 Pod otevřenými víčky
 zableskla sluneční báj
 (...)“

⁶ Holub, M.: *Interferon čili O divadle*. Praha 1986, s. 15.

⁷ Huptych, M.: *Názorný přírodopis tajnokřídých*. Praha 1989, s. 155.

Oheň měl beránčí srst
zaléval červnový kraj“⁸

Civilistní aplikaci mýtu obohacuje o sebestředný ornament Miroslav Florian:

„O další díрку jsem si dneska
utáhl opasek;
stydí se za mne jeho přezka,
lesklá a bez vrásek.
(...)
Ten kousek plechu se zobanem,
ne orel z Kavkazu,
mě po chodníku posypaném
odvádí do mrazu.“⁹

3. Další samostatnou kapitolou je identifikace lyrického subjektu s mytologickým hrdinou a následné obdaření mýtu dobovým ideologickým významem:

„I když umdlévám, i když člověk jsem slabý,
i když čas natahuje po mně svá klepeta krabí,
(...)
přibít k nebesům lásky, přibít ke kraji propasti
hvězdnými hřeby, přikládám stále ruku, kde zapotřebí.
(...)
Jedna hvězda, jedna jediná hvězda na obzoru
se chvěje, to je naděje, to je naděje.“¹⁰

Jinde lyrický subjekt (v dobové interpretaci básník – komunista) splývá s titánem a navíc apeluje (2 os. sg.) na naši spoluúčast.

„Čas neúprosně v tobě pátrá,
den za dnem klove tvoje játra
za každou špetku ohně, kterou
přiblížilš lidem dálku šerou,
i za popel, jež místo ohně
nejednou z výšky snesls pro ně
a kterým chtělš jim posvítiti
přikován k horké skále bytí.“¹¹

Toto romantické titánské gesto splývání lyrického subjektu s mytologickým hrdinou se často realizuje i prostřednictvím dalších velmi blízkých článků tradice, např. motivem kováře Héfaista, od něhož podle některých verzí mýtu pocházel Prométheem ukradený oheň:

⁸ Pilař, J.: Točité schody. Praha 1983, s. 64.

⁹ Florian, M.: Vidět Neapol. Praha 1982, s. 54.

¹⁰ Skála, I.: Co si беру na cestu. Praha 1975, s. 81.

¹¹ Skála, I.: Oheň spěchá. Praha 1979, s. 17.

„Také já časně vstal a ve své kovářské dílně
zrudlý jak Héfaistos kuji žhavé železo slov.“¹²

Posluhující normalizační veršotepectví, popírající tradici a zkušenost bezprostředně předcházející, tak doufá získat glejt na nesmrtelnost napojením na tradici stojící v samých základech západní kultury. Mytická kovářská sága se druhy stává i jakýmsi průkazem kádrové čistoty a dělnického původu:

„Vzpomínám s láskou na svého strýce
jenž ve své kovářské dílně
uprostřed sršících pachů
do běla žhavl železo na podkovy
Kovářem stal se i jeho syn
I syn jeho syna
Krotili oheň a krotili kovy
rukama které neznali odpočinek
dělali věci potřebné koním i lidem“¹³

Vrcholu ideologické manipulace prométheovským tématem dosahuje Jan Pilař ve sbírce *Točité schody*. Prométheus zde, s trochou interpretační nadsázky, vede útok mas na Zimní palác. Nejen plurál navozuje atmosféru triviálních ideologických konstrukcí z první půle padesátých let:

„Ještě si budeme zahřívát prsty
a dobývat s Prométheem
pevnosti vládců
a ozáblým chudým darujem oheň“¹⁴

Plurál, titanské pojetí masy a adorovaná hromadnost popírající individualitu (a tedy ve svém důsledku i samu podstatu básnického projevu), je rovněž tématem, které spojuje jádro normalizačního veršování. Tato skutečnost je zjevně v souladu s marxistickým pojetím historie jako objektivního procesu, v němž individuum ve vztahu k dějnotvorným masám hraje v zásadě nevýznamnou roli. I antickým hrdinům a velkým komunistickým svatým tak nezbyvá, než se pomnožit a tak např. ve Skálově *Kalendáři* čteme o „mladých Ikarech“ a v Pilařově *Kruzích na vodě* o „Juliích Fučících“, etc., etc.

Následující obraz dokonce prkenně explikuje potřebu transformace mýtu pro dobové potřeby:

„Přepracovat svým životem mýtus o Prométheovi
Napospas orlu budoucnosti
Rozdávat ždíbínek po ždíbítku
Své srdce jež nedorůstá
A nejen játra dát za rozdaný oheň
Ale i mozek oči ruce dech
A ústa“¹⁵

12 Tamtéž, s. 13.

13 Rybák, J.: *Létající talíř na zimním nebi*. Praha 1980, s. 26

14 Pilař, J.: *Točité schody*, Praha 1983, s. 112.

15 Taufer, J.: *Pokračování příště*. 1979, s. 86.

4. Aplikace tohoto článku mytologie se, zdá se, poněkud liší v pohledu generačním. Např. v Šimonově *Vyvolávači* se stává součástí beatnické výzvy, vesmírného milostného kvílení lyrického subjektu, odkazující motivicky na realitu postindustriální společnosti:

„opět mě přikovou
na horu mých představ
fotony havranů budou krvácet v té výhni
reliktní záření mi bude
klovat jakási játra
v jakési písni
v jakémsi časoprostoru
v jakési alegorické bytosti
a možná to bude o mně
a možná to bude o tobě
ach krásu má ach přítelkyně má
a pravda zas bude tebou líbezná...“¹⁶

Také u Šimona nalezneme řadu dalších příbuzných motivů, nejen původu antického, ale i z podloží náboženských a mytologických archetypů (Herostrates, lití, plameny a suicida upálením atp.). Prométheovská mýtizace milostného aktu je u téhož autora v dřívější sbírce *Snídaně v automatu* integrována s dvěma dobovými emblémy, Gagarinem a Husem. Takto vzniklá binomická vazba mezi nejintimnějším prožitkem a světem kosmického prostoru a velkých dějin, ale (ať chceme či nechceme) i světem propagandy a účelové manipulace, je pozoruhodným svědectvím tehdejší duchovní atmosféry:

„jsi oheň Prométheův
silueta prsů jež střeží Pompeje
ze kterých saje mléčnou vodu
nenarozené dítě
jsi Gagarinova píseň
Mistr Jan tě nikdy neodvolal
jsi první polibek
první a poslední báseň člověka
je do tebe zamilována“¹⁷

Vcelku konvenční paralelu Prométheus – Gagarin Šimon uvádí také v poslední básni téže sbírky pojmenované *Ve znamení ohně*, uvedené moteim: „12. dubna 1961 / člověk vystoupil do vesmíru“:

„na vteřinu přesně
spustily ohnivě varhany
a přetížením
srdce se sevřelo v pěst

¹⁶ Šimon, J.: *Vyvolávač*. Praha 1988, s. 29.

¹⁷ Šimon, J.: *Snídaně v automatu*. Praha 1976, s. 25.

ohniví orlové zakroužili
 na skále
 zpívá
 Prométheus... „18

5. (Envoi)

Ve sbírce *Vteřinové smrti* Antonína Brouska čteme:

„když zobany šnapsů klovou
 do jater Prometheů,
 co pořád hledají sirku,
 co se furt jen šacují,
 aby našly onu díрку
 do Platónových slují,“19

Tento Prométheus konce osmdesátých let jako by byl symbolickou tečkou za titánským, významově zploštělým prefabrikátem, který na tržišťe slov přinesla nejstarší normalizační generace. Odešel čas mytických vůdců mas – zůstala jen tvrdá játra a Prométheus, očekávající svou budoucí tvář. Nikdo už nespočítá, kolikátá bude a nevíme ani, jakou bude mít podobu. Jenom jedno lze vytušit: asi by si to ohňodonašeství po všem vláčení odpustil a spokojeně by na Olympu obcoval se svými spolutitány a spolutitánkami.

18 Tamtéž, s. 63.

19 Brousek, A.: *Vteřinové smrti*. Praha 1994, s. 93. Text nedatován, z okolních datací snad vyplývá příslušnost ke sklonku 80., popř. začátku 90.let.